

Кримінальне право і кримінальний процес

УДК 343.8

Андрій Богатирич *

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНИВ ЗЛОЧИН У ПЕРІОД УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розглянута проблема вивчення особи, до якої було застосовано умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, і яка повторно вчинила злочин у період невідбутої частини покарання. За результатами дослідження запропоновано здійснення низки організаційно-практичних, правових та наукових заходів з метою зниження рецидиву злочинів серед вказаної категорії осіб.

Ключові слова: кримінологічне дослідження, засуджена особа, злочин, умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання, місця позбавлення волі.

Богатырёв А. И. Криминологическое исследование личности преступника, совершившего преступление в период условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы.

В статье поднята проблема изучения личности преступника, к которому было применено условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в виде лишения свободы, и который повторно совершил преступление в период неотбытой части наказания. По результатам исследования предложено осуществление ряда организационно-практических, правовых и научных мероприятий с целью снижения рецидива преступлений среди указанной категории лиц.

Ключевые слова: криминологическое исследование, осужденный, преступление, условно-досрочное освобождение, места лишения свободы.

Bohatyrov A. I. Criminological research of the person who has committed a crime during parole from serving sentence in the form of imprisonment.

In article the problem of studying of the person to which parole, and which, has repeatedly committed a crime during an unexpired part of punishment has been applied is lifted. By results of a research implementation of a number of organizational and practical, legal and scientific actions for the purpose of decrease in a recurrence of crimes among the specified category of persons is offered.

Keywords: criminological study, convicted, crime, grant of parole, prison.

Постановка проблеми. Для кримінологічної науки проблема дослідження особи, до якої було застосовано умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, і яка повторно вчинила злочин у період невідбутої частини покарання, не є новою, але є і недостатньо дослідженою. Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені у різний час зверталися до вивчення означеного питання, адже таке явище, як злочинність, охоплює не лише вчинення злочинів до моменту засудження особи, а й стосується періоду відбування покарання та часу після звільнення її з установи виконання покарань (місця позбавлення волі).

Сьогодні висуває свої вимоги до розвитку законодавчого регулювання багатьох сфер, у тому числі й пенітенціарної системи України з її установами виконання покарань. Доречно наголосити, що нині державні та громадські інституції приділяють значну увагу дотриманню прав засуджених у місцях позбавлення волі, вони зацікавлені у поверненні людей, які вчинили злочини та опинилися «за ґратами», до повноцінного життя у соціумі.

У свою чергу, Міністерство юстиції України здійснює ряд заходів, спрямованих на виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 343 від 15 травня 2016 року щодо реформування пенітенціарної системи України. Серед них: приведення чинного законодавства до нових умов функціонування пенітенціарної системи; впровадження в

діяльність органів і установ виконання покарань міжнародних стандартів поведіння з ув'язненими і засудженими; розробка сучасних стандартів праці персоналом в місцях несвободи і в органах пробації; створення належних умов відбування покарань засудженими в тому числі і запобігання ними вчинення повторних злочинів тощо [1].

Разом з цим певне занепокоєння викликає вчинення повторних злочинів засудженими, які умовно-дostroково звільнені з місць позбавлення волі, адже такий стан речей вказує, що досягнення мети покарання не відбувається, і особа стає не на шлях виправлення, а перебуває в атмосфері злочинної діяльності, що, без сумніву, збільшує її потенційну загрозу для суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, з-поміж них такі: Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, В. С. Батиргареева, А. Б. Блага, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, А. П. Закалюк, О. Г. Колб, П. П. Михайленко, Ю. В. Орел, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. І. Халимон, С. В. Царюк, І. С. Яковець та ін.

Постановка завдання. Дослідити проблему особи, яка вчиняє злочин протягом умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, з метою вироблення заходів по зниженню рецидиву злочинів серед досліджуваної категорії осіб.

Варто зазначити, що у даній статті використані результати анкетування, проведеного нами спільно з науковою школою «Інтелект». Опитано близько тисячі засуджених, котрі вчинили злочини після умовно-дostroкового звільнення з місць позбавлення волі. Головне завдання анкетування було спрямоване на виявлення детермінантів вчинення вказаними особами повторних злочинів з метою подальшого визначення їх кримінально-правової та соціально-демографічної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на різноаспектність вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів у період умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання з місць позбавлення волі, було проаналізовано характер криминогенної спрямованості особи, враховуючи її кримінально-правову та соціально-демографічну характеристику, вчинене нею злочинне діяння, яке призвело до засудження.

Доречно зауважити, що у криминологічній науці під кримінально-правовою характеристикою особи злочинця розуміють дані про склад вчиненого злочину, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо [2, с. 97]. Деякі вчені слушно звертають увагу і на той факт, що кримінально-правова характеристика засудженого визначає напрямки діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин щодо їх виправлення та ресоціалізації [3, с. 167].

Також варто підтримати наукову позицію професора І. Г. Богатирьова, який у власних дослідженнях стверджує, що кримінально-правова характеристика дає можливість правильно визначити напрями та межі вивчення особи злочинця та саме ті властивості, котрі відіграли вирішальну роль у вчиненні злочину [4, с. 85].

Таким чином, особливістю кримінально-правової характеристики особи є те, що вона дає чітке уявлення про особу злочинця саме з боку кримінального закону і відокремлює якості особи саме з кримінально-правових позицій.

Аналіз результатів проведеного нами анкетування засвідчив, що найбільшу питому вагу в структурі вчинених протиправних діянь особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання з місць позбавлення волі, мають злочини корисливої спрямованості. Так, крадіжка майна становить 31,2 % від загальної кількості вчинених діянь, шахрайство – значно менше (2,5 %). Злочини корисливо-наси́льницької спрямованості такі як: грабіж – 13 %, розбій – 5,3 % [6, с. 24].

Незначний відсоток у загальній структурі вчинених злочинів особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, займають злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, а саме: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (4 %); незаконне виробництво,

виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (8 %); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (0,2 %).

Серед проанкетованих осіб попередні судимості за злочини насильницької спрямованості мали 5,2 %. Решту у структурі рецидивної злочинності серед умовно-дostroково звільнених від відбування покарання у вигляді позбавлення волі займають злочини, пов'язані з порушеннями в економічній сфері (1,3 %); злочини проти життя і здоров'я особи (2,4 %); проти громадського порядку та моральності (0,5 %). Загалом перерахована нами структура злочинності відтворює існуючу картину загального стану злочинності в державі [6, с. 24].

Крім того, досліджуючи кримінально-правову характеристику злочинів, вчинених безпосередньо у період умовно-дostroкового звільнення з місць позбавлення волі, нами встановлено певну професійну спрямованість засуджених у їхній злочинній діяльності, особливо це стосується злочинів майнового характеру.

Тобто, після попереднього засудження вони знову вчиняють аналогічні злочини. Порівняємо отримані результати: крадіжка – за попередньою судимістю у 31,2 %, знову її вчинили у період умовно-дostroкового звільнення – 33 %; грабіж за попередньою судимістю у 13 %, у період умовно-дostroкового звільнення – 17,2 %; злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин – 4 % і 5,3 % відповідно [6, с. 24].

Усе це дає підстави стверджувати, що причинами та умовами вчинення нових злочинів серед осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, є детермінанти, які пов'язані із майновим станом особи, коли після умовно-дostroкового звільнення вона позбавлена можливості отримати джерела легального доходу (відсутність роботи та перспектив заняття підприємницькою діяльністю), та причини особистого характеру, коли особа прагне покращити свої злочинні навички й займатися у подальшому своєю злочинною кар'єрою.

При цьому для останньої категорії осіб умовно-дostroкове звільнення є способом тимчасового «відпочинку» від місць позбавлення волі. Тому, якщо у першому випадку подолати причини соціального характеру можливо завдяки проведенню заходів соціального спрямування (сприяння у працевлаштуванні, надання тимчасової державної допомоги, соціальний захист), то для подолання прагнення у засудженого будувати злочинну кар'єру необхідні посилення індивідуально-профілактичної роботи, навчання та здобуття професії, виважений підхід до оцінки особистості засудженого, з урахуванням його соціальних перспектив, а також інформації, що надходить від оперативних працівників колонії.

Що ж стосується інших вчинених злочинів, то вони у відсотковому співвідношенні розподілися наступним чином: злочини проти життя і здоров'я особи (5 %); злочини проти громадської безпеки (2 %); злочини у сфері господарської діяльності (0,2 %). Решта злочинів складають незначні відсотки у загальній структурі злочинів, котрі вчиняються засудженими в період умовно-дostroкового звільнення від покарання з місць позбавлення волі.

Слід погодитися з думкою Ю. В. Орла, що причини та умови злочинів, учинених засудженими, можуть відрізнятися залежно від виду вчиненого злочину, але певні чинники є спільними для всіх злочинів. Водночас вчений вважає, що зазначена проблема обумовлена низкою факторів, серед яких він виділяє нерозвиненість механізму застосування системи запобіжних заходів [5, с. 148].

Таким чином, застосування системи запобіжних заходів адміністрацією виправної колонії у період відбування покарання повинно виключити можливість вчинення засудженими, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, повторних злочинів. Оскільки дослідженням охоплювалися саме особи, які мали судимість, тому не дивно, що відсоток тих, хто мав дві судимості, становить переважну більшість – 62 %, решта 32,4 % – мали першу судимість. Вважаємо, що така ситуація свідчить про недостатній рівень соціально-виховної роботи із засудженими, а також про формальний підхід щодо вивчення їхньої особистості у період перебування в місцях позбавлення волі з боку адміністрації виправної колонії.

Якщо ж проаналізувати віковий показник серед таких осіб, то найбільшу вікову групу становлять засуджені, яких вперше до кримінальної відповідальності було притягнуто у віці від 16 до 20 років – 41,8 % засуджених; другу вікову групу становлять особи у віці від 21 до 25 років – 20,2 %; третю – у віці від 26 до 30 років – 9 %; значно менші відсотки розподілилися між засудженими більш зрілого віку – від 31 до 35 років – 3 % та від 36 до 40 років – 2,3 %; від 41 до 45 років – 1,2 %; від 46 до 50 років – 0,5 %, і у віці понад 50 років – 0,3 % [6, с. 23].

Таким чином, можемо констатувати наявність тенденції, яка визначає, що із зростанням життєвого досвіду зменшується ймовірність вчинення злочину повторно. На підтримку такої позиції можуть слугувати й результати дослідження стану рецидивної злочинності в Україні, проведені В. С. Батиргареєвою. Вона, зокрема, відзначає, що після досягнення віку 30 років відбувається спад криміногенної активності рецидивістів [7, с. 76].

Паралельно з кримінально-правовим проводилося соціально-демографічне дослідження, яке теж мало на меті виявити причини та умови вчинення злочинів засудженими після їх умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі. Так, на думку проанкетованих, основними причинами повторного вчинення ними злочину є: тяжкий матеріальний стан – 20,2 % респондентів; вживання алкоголю, наркотиків – 14 %; відсутність роботи – 12 %; важке дитинство – 8 %. Ці причини становлять загалом 54,2 %.

На те, що економічний та духовний занепад у державі впливає на причини вчинення повторних злочинів, вказало 8,2 % опитаних. 38 % засуджених відмітили, що основним стримуючим фактором у повторній злочинності є загроза позбавлення волі. Майже така кількість респондентів – 39,2 % так не вважають, а 22,5 % – взагалі не визначилися з відповіддю.

Практично половина респондентів (42,7 %) переконані, що можуть змінитися позитивно в умовах позбавлення волі. При цьому, кару за вчинений злочин вважають основною метою покарання – 46,2 % засуджених, виправлення – 35,7 %, попередження повторного злочину – 14,7 %. Наведені дані дають підстави зробити висновок, що більшість засуджених не втрачають надію залишитися людьми і повернутися до суспільства з розумінням того, що воно покарало їх справедливо.

За результатами дослідження встановлено, що найбільший відсоток засуджених (75 %) становлять ті, хто після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі протягом двох років не вчинював новий злочин, 28 % – утрималися від вчинення злочину протягом 6 місяців, 26 % – року; 16,3 % – більше 2-х років [6, с. 25]. Тому, на нашу думку, необхідно звернути увагу на відсутність відповідних державних програм, спрямованих на надання підтримки таким засудженим протягом перших двох років після звільнення.

Викликають тривогу значні терміни перебування опитаних осіб у місцях позбавлення волі. Результати свідчать, що більше 20 років знаходилися «за ґратами» 2,6 % опитаних, від 10 до 20 років – 12,3 %, від 5 до 10 років – 36,6 %, і до п'яти – 44,1 %. Враховуючи, що 80,7 % – це особи, які перебувають у місцях позбавлення волі до 5 і 10 років відповідно, мають повторні судимості, то можна спрогнозувати, що частина з них в подальшому не припинить злочинну діяльність.

Певна кількість запитань, на які пропонувалося відповісти респондентам, стосувалася соціальних проблем у період після їх умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі, впливу на їхню поведінку оточуючих та обраного ними способу життя. Досліджувалася також можливість вирішення звільненими проблем, пов'язаних із їхньою ресоціалізацією за допомогою державних служб та громадських організацій, родин.

На питання про те, чи отримували допомогу від адміністрації виправної колонії під час підготовки до умовно-дострокового звільнення, 54,6 % відповіли негативно, а 34,8 % вказали на надання допомоги. Слід відзначити, що 41,2 % засуджених наголосили, що про їх умовно-дострокове звільнення не було повідомлено центри соціальної адаптації для звільнених з місць позбавлення волі, що, як вбачається, є одним із негативних чинників соціальної реабілітації таких осіб.

Разом з тим, зверталися до вказаних центрів та отримали допомогу **18,7 %** респондентів. Органами, до яких зверталися засуджені, умовно-дostroково звільнені від відбування покарання, були: центри зайнятості населення (**20,1 %**), місцеві органи влади (**11 %**), органи внутрішніх справ (**6,5 %**). Серед тих, хто знав про існування соціальних інституцій, які можуть надавати допомогу звільненим – **47,4 %**.

Безспірно, що у суспільстві, де за відповідними оцінками **30 %** населення знаходиться за межею бідності, важко приділити достатню увагу особам, які вчинили злочини та відбувають покарання, чи звільнилися з місць позбавлення волі.

Водночас особливу стурбованість викликає відсутність зайнятості засуджених після звільнення з виправних колоній. Так, у період невідбутої частини покарання **11,1 %** умовно-дostroково звільнених засуджених ніде не працювали, більше року не працювало **5,6 %** опитаних, від шести місяців до одного року – **7 %**, від трьох до шести місяців – **15,5 %**, і **19 %** – до трьох місяців. Фактично, майже **50 %** опитаних осіб тривалий час не мали можливості отримувати засоби для існування законним шляхом. Крім того, **57,2 %** не змогли працевлаштуватися за спеціальністю, яку мали до засудження. Тому, засоби до існування та отримання матеріальної допомоги після звільнення надавали рідні – **32,7 %**, **45,8 %** – використовували попередні заощадження, і **14,5 %** – займалися забороненою діяльністю [6, с. 26].

Стосовно впливу місць позбавлення волі на респондентів, їхні відповіді розподілилися наступним чином: у **24 %** – погіршився стан здоров'я, у **18,5 %** – погіршилося матеріальне становище, **12 %** – відбулася втрата зв'язків з рідними та близькими, **3 %** – набули нових злочинних навичок, **2,7 %** – декваліфікувалися як фахівці. Загалом, більше ніж у **80 %** проявилися негативні наслідки перебування в місцях позбавлення волі, **12 %** – втратили віру в людей, **15 %** опитаних вказали на те, що знайшли підтримку серед таких як вони – засуджених.

Крім цього, під час дослідження встановлено, що переважна більшість засуджених – **54,4 %** раніше не були одружені, у **27,1 %** – сім'ї після засудження розпалися, а у **14 %** – сім'ї існують формально. Ініціатори розриву сімейних відносин розподілилися так: з ініціативи засудженого – **15 %**, за бажанням дружини (чоловіка) – **19 %**, за сприяння інших родичів – **15 %**.

З'ясовано, що фактором, який значною мірою позитивно впливає на особу, звільнену умовно-дostroково з виправної колонії, є наявність відповідних житлових умов. Респонденти у своїх відповідях на питання про стан побутових умов після дострокового звільнення повідомили, що **65,7 %** проживали у значно кращих умовах порівняно з колонією, **11 %** – у гірших, а **16,3 %** – було важко відповісти на це питання.

Аналіз отриманих у процесі дослідження відповідей дозволив встановити найбільше значимі причини, які впливають на вчинення умовно-дostroково звільненими від відбування покарання у вигляді позбавлення волі повторних злочинів. Це, зокрема: відсутність постійної роботи (**16 %**); вживання наркотиків та алкоголю (**13,6 %**); тяжке матеріальне становище особи (**12,7 %**); криміногенне оточення (**9,3 %**). Крім того, серед несприятливих причин зазначається: відсутність місця постійного проживання (**9 %**); труднощі у спілкуванні з рідними та близькими (**9 %**); проблеми зі здоров'ям (**7 %**).

Особистісні чинники також мають неабиякий вплив на формування протиправної поведінки, яка в подальшому призводить до вчинення повторного злочину. Серед опитаних **6,5 %** назвали важке дитинство, **3 %** – збіг несприятливих життєвих обставин та **5 %** – особистісні риси характеру як фактори, що вплинули на їх протиправну поведінку, а ще **4 %** – покладають провину на ставлення до них з боку оточуючих, які постійно нагадують їм про їхнє злочинне минуле.

Матеріальне становище батьків, як свідчать результати дослідження, також впливає на вчинення повторних злочинів. Майже порівну розподілилися частки засуджених, які зазначили, що матеріальний стан їхніх батьків був достатнім (**51,5 %**) і не задовільним (**49,1 %**). У подальшому ці обставини впливають й на підтримку стосунків між ними у період відбування покарання за повторний злочин. Переважна більшість батьків підтримує з дітьми

нормальні стосунки (60 %), а також надає матеріальну допомогу через посилки та передачі (46 %). При цьому, 27 % – не підтримують жодних стосунків з батьками, а 6 % – взагалі не визначилися щодо характеру взаємовідносин з ними. Частка засуджених, котрі залишилися взагалі без матеріальної підтримки з боку батьків, становить 34,7 % [6, с. 26].

Висновки. Як наслідок, отримана за результатами проведеного нами дослідження кримінально-правова та соціально-демографічна характеристика засудженого, умовно-дostroково звільненого від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, дозволила не лише надати уявлення про схильність особи до вчинення злочинів певного виду, глибину його криміногенної спрямованості, а й виробити ефективні заходи індивідуальної профілактичної роботи із даною специфічною категорією засуджених. У підсумку кримінологічне вивчення особи, яка вчиняє злочин у період умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання з місць позбавлення волі, вказує на можливість здійснення наступних заходів організаційно-практичного, правового та наукового характеру, зокрема:

- вивчення адміністрацією виправної колонії осіб, які можуть бути кандидатами на умовно-дostroкове звільнення, слід розпочинати з першого дня перебування їх у місцях позбавлення волі;

- створення в установах виконання покарань Міністерства юстиції України дієвої координації діяльності як державних, так і недержавних (приватних) інституцій у здійсненні ресоціалізаційних заходів щодо умовно-дostroково звільнених з місць позбавлення волі;

- регулярне проведення персоналом установ виконання покарань Міністерства юстиції України моніторингу вивчення причин та умов вчинення повторних злочинів особами, що були умовно-дostroково звільнені;

- створення на рівні областей, міст, районів резервних місць на підприємствах для вказаних вище осіб, а також можливостей для проживання у гуртожитках тих звільнених, які не мають житла.

Водночас констатуємо, що проведений нами моніторинг особи, яка вчинила злочин після умовно-дostroкового звільнення з місць позбавлення волі, переконливо свідчить про низку проблем, що існують у сфері виконання і відбування покарання. Ці проблеми носять багатоаспектний характер та стосуються не тільки органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а лежать у площині діяльності багатьох державних інституцій.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>

2. Курс кримінології: загальна частина: підручник / [Джу́жа О. М., Миха́йленко П. П., Ку́лик О. Г. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – [у 2 кн.] – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с. – (кн. 1).

3. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: [монографія] / І. Г. Богатирьов, С. І. Халимон. – Харків: Харків юридичний, 2009. – 320 с.

4. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: [навч. посібник] / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джу́жа. – Київ: Вид. Паливода А. В. – 2006. – 264 с.

5. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ Пенітенціарної служби України: монографія / Ю. В. Орел. – Харків: ТОВ «В справі», 2016. – 416 с.

6. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект», 2010–2016 рр. / І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, М. С. Пузирьов. – К.: ВД «Дакор», 2017. – 40 с.

7. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: [монографія] / В. С. Батиргареева. – Х.: Право, 2009. – 576 с.

** Богатирьов Андрій Іванович – кандидат юридичних наук, помічник-консультант народного депутата України.*

Стаття надійшла до редакції 02.03.2017 р.